

Informationsförmedlingens knutpunkter – den muntliga kommunikationens rum i det tidiga 1800-talets Åbo

Den amerikanske historikern Robert Darnton har i sin kända artikel "An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris" (2000) lyft fram att varje tid är informationens tidevarv, med sina egna sätt att samla in, processa och sprida information. I den nämnda artikeln undersöker Darnton de informella informationsnätverken i 1700-talets Paris, i vilka olika kanaler och rum för att dela information spelade en viktig roll eftersom dagstidningarna hade en mindre betydande roll som nyhetsförmedlare än de har i dag. I upplysningstidens Paris delades muntlig och skriftlig information, nyheter, i många olika slags rum, såsom under ett särskilt kastanjeträd i den öppna trädgården vid Palais-Royal, på bron Pont Neuf, på bänkarna i de stora stadsparkerna, på caféer och gator samt i salonger. Platserna var inte slumpmässiga eller tillfälliga, utan välkända knutpunkter för informationsförmedling. Det centrala var att de befann sig utom räckhåll för myndigheterna, trots att alla visste om att de fanns och även var de fanns. Darnton påminner också om att man inte borde studera informationsförmedling ensidigt bara utifrån spridningen av nyheter eller ur dagstidningarnas perspektiv.¹

I den här uppsatsen tillämpar jag Darntons iakttagelser genom att behandla den muntliga informationsgången och den inofficiella spridningen av information inom en stad, Åbo. När det gäller informa-

1. Robert Darnton, 'An early information society: News and the media in eighteenth-century Paris', *The American Historical Review* 105 (2000:1).

tionsgången är Åbo och särskilt ståndspersonerna i staden ett intressant studieobjekt, eftersom samhällsstrukturen i staden under första hälften av 1800-talet var ovanligt mångsidig. Vid sekelskiftet fanns det i Åbo de ur ett informationsförmedlingsperspektiv viktiga instanserna universitetet, hovrätten, länskansliet och domkapitlet, och efter 1809 slog sig även generalguvernören med tillhörande ämbetsverk, det nya storfurstendömet senat och viktiga administrativa myndigheter ned i staden. Vid sidan om dessa fanns det i Åbo ett företagsamt och förmöget borgerskap samt ett stort antal ryska officerare och soldater. Vad beträffar de viktigaste förvaltningsorganen, såsom generalguvernörskansliet och senaten, förändrades situationen på hösten 1819, då de flyttade till den nya huvudstaden. Trots flytten behöll Åbo sin centrala ställning i storfurstendömet fram till branden 1827.²

De lärda ståndspersonerna var nyckelpersoner inom informationsförmedlingen i slutet av 1700-talet och på 1800-talet. Via dem spreds – eller spreds inte – information, särskilt skriftlig sådan, samt olika fenomen och tankemodeller ut i samhällsdiskussionen.³ I staden cirkulerade skillingtryck, som grundade sig på sånger och muntligt förmedlade berättelser. Detsamma gällde brev – att skriva och ta emot brev hörde till ståndspersonernas vardag. Dessutom möjliggjorde och skapade de talrika myndigheterna och institutionerna olika arenor för informationsspridning och diskussion. I kyrkorna utgjorde predikstolen en kanal för meddelanden och nyheter, och vid universitetet spreds aktuell information genom föreläsningar och andra slags sammankomster. Bägge institutionerna förmedlade information framför allt muntligt och utvecklade diskussionskulturen bland ståndspersonerna, även om de båda också var omgivna av en stark skriftlig kultur. Kyrkan, särskilt domkapitlet, och universitetet var platser för socialt umgänge och nätverkande. De dominerade stadsbilden också rumsligt, på och kring kullen Unikankare, och det var knappast någon i Åbo som inte var medveten om deras andliga och fysiska närvaro.

Utöver de ovan nämnda institutionerna fanns det i staden också olika slags rum för informationsförmedling, vilka ingick i det offentliga

-
2. Nils Erik Villstrand, *Furstar och folk i Åbo 1812*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 768 (Helsingfors 2012), s. 39–41; Päiviö Tommila, *Suomen autonomian synty 1808–1819* (Helsinki 2008), s. 170–171.
 3. Laura Hollsten & Johanna Wassholm, 'Tiedon kiertokulkua 1700-luvun Turussa', *Auraica* vol. 8. 2018, s. 1–3.

livet men var i privat ägo och som särskilt utnyttjades av ståndspersonerna i staden. Under första hälften av 1800-talet byggdes det nya slag av offentliga rum i Åbo – det främsta exemplet var Åbo Societetshus som stod färdigt 1812. Det var i princip öppet för alla stadsbor, men inträdesavgifterna och den allmänna etiketten innebar att de som deltog var ståndspersoner från staden och gäster från andra orter. Samma årtionde byggdes i Åbo också ett nytt, tidsenligt teaterhus, som lockade stora mängder besökare. Offentliga konserter och danser organiserades också i det nya akademihuset, som invigdes under reformationens jubelår 1817. Utöver dessa platser besökte ståndspersonerna i Åbo också till exempel kägelbanorna i Kuppis och tivolit vid Surutoin för att förlusta sig.⁴

I den här uppsatsen fokuserar jag på dessa kanaler för muntlig informationsförmedling, som alltså byggdes upp vid sidan om de etablerade institutionerna och utnyttjades av ståndspersonerna. I hurdana sammanhang och strukturer förmedlades information och varför var de inofficiella knutpunkterna för informationsförmedling viktiga? Hurdana rum stödde ståndspersonernas informationsförmedling, och vilken betydelse hade de i det tidiga 1800-talets Åbo? Jag närmar mig temat genom tre exempel på rum – en boklåda, en herrklubb och högreståndshem. De framstår alla som ett slags knutpunkter och korsningar för informationsförmedling i den tidigmoderna staden: i dem förmedlades information, nyheter, rykten och skvaller.

I Finland har historieforskningen kring informationsförmedling i huvudsak fokuserat på skriftlig kommunikation, såsom brevens och böckernas historia, medan den muntliga informationsförmedlingen har fått mindre utrymme.⁵ I *Historisk Tidskrift för Finland* 2003:2 behandlades i flera artiklar 1700-talets informationssamhälle och informationsförmedling, men största delen av de här uppsatserna närmade sig temat utifrån den skriftliga informationsförmedlingen.

4. Topi Artukka, 'Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv. Åbo Societetshus som centrum för societeten i början av 1800-talet', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 103 (2018:3), s. 396, 414–415; Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1809–1856* (Turku 1972), s. 494–523.

5. Se till exempel Maarit Leskelä-Kärki et al. (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*, Historiallinen Arkisto (HArk) 134 (Helsinki 2011); Cecilia af Forselles & Tuija Laine (toim.), *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*, SKS:n kirjaston julkaisuja 20 (Helsinki 2008) och Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*, SKS:n toimituksia 1098 (Helsinki 2006).

Av uppsatserna i numret kom Jakob Christenssons ”Ryktet går. Om skvallrets plats i 1700-talets informationssamhälle” närmast det som jag eftersträvar i den här uppsatsen. Det senaste verket som behandlar temat är *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla* (red. Esko M. Laine och Minna Ahokas, 2018), även om också denna bok innehåller flera artiklar som behandlar skriftlig informationsförmedling.⁶ Å andra sidan är det klart att det inte är ändamålsenligt att skilja mellan muntlig och skriftlig kultur ifall det inte är motiverat ur en forskningssynpunkt. Bakom ett skriftligt dokument finns det ofta en muntlig tradition, ett rykte, en sång, eller en berättelse som man lärt sig utantill, påpekar Robert Darnton.⁷ Sambandet mellan muntlig och skriftlig information har också lyfts fram av Nils Erik Villstrand i artikeln ”Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet” (2008), även om Villstrand här studerar hur skrivna texter möjliggjorde muntlig informationsförmedling.⁸

Jag närmar mig informationsförmedlingen utifrån flera olika källmaterial. Jag studerar besökskulturen bland ståndspersonerna i Åbo med hjälp av Johan Petter Winters (1788–1872) dagbok. Winter var tjänsteman vid hovrätten i Åbo, och rörde sig aktivt i societeten. Winter började föra dagbok 1812 och höll på ända fram till 1872, en vecka före sin död. I den här uppsatsen fokuserar jag på de dagboksanteckningar Winter gjorde på 1810-talet, men de är inte helt oproblematiska. När man använder sig av skriftliga egodokument⁹ producerade av en person, såsom i det här fallet en dagbok, måste man alltid ta i beaktande att det handlar om subjektiv skriftlig produktion. Därmed måste man alltid förhålla sig kritisk till deras bevisvärde. Å andra sidan är detta också en styrka hos egodokumentet. Till exempel kan en dagbok och dess författare observera sin omgivning och sin egen upplevelsehorisont på ett sätt som inte framgår av material som producerats av myndigheter

-
6. Se även Kati Kallio et al., *Laulut ja kirjoitukset. Suullinen ja kirjallinen kulttuuri uuden ajan alun Suomessa*, SKS:n toimituksia 1427 (Helsinki 2017).
 7. Darnton, 'An early information society', s. 9, 18.
 8. Nils Erik Villstrand, 'Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet', Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, SLS 715 (Helsingfors 2008).
 9. Om egodokument, se Kirsi Keravuori, *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriperheen kirjeenvaihdossa*, Historiallisia tutkimuksia 276 (Helsinki 2017), s. 13–22.

och offentliga aktörer. På det här sättet gör den personliga erfarenheten inte bara det möjligt för forskare att komplettera bilden av historien, utan den erbjuder också nya perspektiv, som annars skulle förbli outnyttjade.

Vid sidan om Winters dagbok använder jag mig av dagstidningar som utkommit i Finland. I dem har jag letat fram omnämmanden om den tidningsannonsering som boklådan vid bron ägnade sig åt. Under undersökningsperioden varierade tidningsutgivningen i Åbo. Fram till 1819 utkom endast en tidning, *Åbo Tidning*, som bytte namn till *Åbo Allmänna Tidning*. Den senare var storfurstendömet officiella tidning. *Åbo Allmänna Tidning* ersattes i Åbo 1820 av *Åbo Tidningar*, och utöver den utkom under detta decennium även *Åbo Morgonblad*, *Åbo Underrättelser* och *Turun Wiikko-Sanomia*. Jag kompletterar tidningsmaterialet med material som bevaras i magistratens i Åbo arkiv, där det finns omnämmanden och beslut som gäller bron i Åbo. Utöver detta material utgörs en central källa av Åbo Societetshus protokoll från åren 1811–1825, i vilka man kort behandlar herrklubbens verksamhet. I det här fallet är källäget tunt, men jag har hittills inte funnit några egodokument som skulle belysa brons eller klubbens historia.

Jag har alltså valt att som knutpunkter behandla tre olika slags rum, där 1800-talets stånds personer rörde sig. Först studerar jag den enda bron i Åbo och den boklåda som fanns på bron eller i närheten av bron och dess betydelse som ett slags anslagstavla för informationsförmedling, där stadsborna meddelade om lediga rum, arbetsplatser och föremål som var till salu, eller om sitt behov av sådana. För det andra lyfter jag fram den herrklubb som verkade i den övre våningen i Åbo Societetshus, där män umgicks, läste tidningar och diskuterade aktuella fenomen och frågor. För det tredje lyfter jag fram stånds personernas hem och besöken inom societetskretsarna, som var ett dagligt, regelbundet inslag i stånds personernas umgängeskultur.

De ovannämnda rummen erbjuder intressanta perspektiv på 1800-talets stad och informationsförmedling, eftersom de alla är olika slags exempel ur både ett rumsligt och ett kommunikativt perspektiv. När det gäller tillgänglighet var boklådan det mest offentliga av exemplen, och öppen för i princip alla stadsbor, medan klubben endast var öppen för medlemmar och för resande som var inkvarterade på Societetshuset. Högreståndshemmens dörrar stod däremot öppna för personer inom en viss krets, men besöken var så ofta förekommande att de inte kan ha grundat sig enbart på inbjudningar.

De valda tre knutpunkterna eller korsningarna är exempelfall, och de utesluter inte att det i staden också fanns andra mötesplatser som var viktiga med tanke på informationsförmedlingen. Trots att Åbo var en för finländska förhållanden ovanlig stad, så fanns det säkert liknande knutpunkter för information i de andra större städerna i Finland. Knutpunkterna belyser framför allt den mångfald som rådde i en typisk medelstor stad i Östersjöområdet. När man talar om informationsförmedling är det viktigt att beakta vems information det handlade om och vem som hade möjlighet att få vilken information. De knutpunkter som jag analyserar i den här uppsatsen avviker alla från varandra när det gäller vem som kunde befinna sig i rummen, vem informationen möjligtvis gällde, och vem som skapade information. Således kastar den här uppsatsen ljus även över frågor i anslutning till det privata, det allmänna och offentliga, det öppna och det stängda.

I fokus i den här uppsatsen står begreppet *informationsförmedling*, med vilket jag avser kommunikation, utbyte av information eller överföring av information mellan två eller flera människor antingen muntligt eller skriftligt. Begreppet fungerar väl som allmän term, men samtidigt är det problematiskt eftersom det i kommunikationen mellan människor, särskilt muntlig sådan, sällan handlar om ensidig överföring av information från en person till en annan. *Informationsförmedling* kan förenkla det faktum att det alltid är fråga om växelverkan, olika informationsintressen, olika talare och olika sätt att kommunicera. Således konstrueras den alltid om och om igen, även om personerna, platserna och konventionerna skulle vara de samma. Trots dessa problem anser jag att *informationsförmedling* är lämpligt som ord, eftersom det innefattar en tanke om både aktiv och passiv produktion, mottagande och förståelse av information. Informationsförmedling är därmed vid sidan om den information som rör sig även diskussion, skvaller, prat, men också texter som producerats eller sparats i skriftlig form.

Boklådan vid bron som informationsförmedlare

Rummet och informationsförmedlingen har en tät och betydelsebärande relation genom historien. Särskilt städerna har fungerat som knutpunkter och mötesplatser för information för människor i ständig rörelse, men också inom staden kan man finna olika betydelsefulla knutpunkter. Peter Burke, som undersökt informationens historia, har kallat sådana rum, såsom kloster, universitet, bibliotek, teatrar

eller caféer, för *seats of knowledge*. En central bestämmande faktor för dessa ”högborgar” är att de var naturliga mötesplatser för utbyte av immateriell och materiell information. Det väsentliga var inte ett exklusivt informationsutbyte inom den egna referensgruppen, utan mellan olika intressegrupperingar och människor med olika social bakgrund.¹⁰ Burke påminner också om att språket och de diskussioner som förs alltid är föränderliga över tid och rum. Olika sociala grupper och gemenskaper använder olika språk i olika situationer, vilket naturligtvis påverkar kommunikationens innehåll, praktiker och platser. Därmed har det betydelse i vilken situation kommunikationen och informationsförmedlingen äger rum.¹¹

Likadana högborgar för kunskap eller knutpunkter för informationsförmedling fanns också i Åbo. En sådan utgjordes av den bokbod som kallades Boklådan och fanns i anslutning till stadens enda bro. Boklådan var till sin karaktär ett offentligt utrymme. Byggnaden låg i mitten av stenbron och hade färdigställt 1777, ursprungligen som en öppen börssal (*beursen*) för köpmännen i staden. Redan året därpå hyrdes den emellertid av bokhandlaren Magnus Svederus (1748–1836) från Uppsala som inrättade en egen bokhandel där. Svederus bod i Åbo var en filial till hans bokhandel i Uppsala, och hade som syfte att skapa synergier mellan de båda universitetsstäderna. Akademin i Åbo gav Svederus rätt att idka handel med böcker, men i verkligheten sköttes handeln med böcker vid bron av ombud som han befullmäktigat.¹² Det tillfälliga monopol som Svederus boklåda hade utmanades av Johan Christoffer Frenckell II (1757–1818), som år 1783 lät grunda en boklåda vid Stora Kyrkogatan, i anslutning till sitt tryckeri. Ett år senare lade Svederus ned sin boklåda vid bron på grund av den ökande konkurrensen.¹³

10. Peter Burke, *A Social History of Knowledge from Gutenberg to Diderot* (Cambridge 2000), s. 54–57.

11. Peter Burke, *The Art of Conversation* (New York 1993), s. 8–23.

12. Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*, Bibliotheca Sigillumiana 2 (Turku 2017), s. 199–200, 209–210; Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita*, s. 190–191.

13. Tuija Laine, ”Turku kirjakauppakaupunkina 1700-luvun loppuun mennessä”, Kaisa Hypén et al., *Kirjoista kokoelmaksi. Kansansivistystä ja kansainvälisyyttä Turun kaupunginkirjastossa 1800–1900-luvuilla* (Helsinki 2015), s. 90–91; Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita*, s. 190–191.

Det finns rätt så litet information om boklådans historia och öde. Efter Svederus verkade under flera år Johan Frenckell II på bron, och gjorde reklam för sin boklåda med namnet *Boklådan vid/på bron*. Hösten 1800 valde Frenckell emellertid att koncentrera sin verksamhet till Stora Kyrkogatan.¹⁴ Det är möjligt att det därefter var köpmannen Pehr Magnus Levison (1774–1856) som var verksam på bron, han gjorde någon enstaka gång reklam för boklådan i *Åbo Tidningar* med namnet Boden på bron, men reklam för böckerna gjorde han inte. I oktober 1807 meddelade Levison att han flyttat sin verksamhet till Tavastgatan.¹⁵ Därefter blir det svårt att finna någon information om boklådan vid bron. Den nämns inte i Åbomagistratens protokoll under perioden 1807–1827, trots att bron i sig behandlades ett flertal gånger. Orsaken till att själva bron diskuterades var i allmänhet att den var i dåligt skick, vilket framför allt berodde på att den årliga islossningen var en prövning för konstruktionen.¹⁶

Av Åbo stads räkenskaper framgår att affärsutrymmet på bron hyrdes ut under sitt ursprungliga namn Beursen åtminstone från år 1816 framåt till köpmän från staden. Först hyrdes utrymmet av handelsrådet Jakob Johan Maexmontan (1760–1829) och efter honom, år 1822, av handelsrådet Gabriel Gestrin (1763–1831).¹⁷ Fabian Dahlström, som forskat i Åbo stads historia, skriver att det åren 1820–1827 verkade ett hamnkontor på bron, men enligt stadens räkenskaper var utrymmet uthyrt till Gestrin ännu 1827.¹⁸ Brons användningsändamål framgår tyvärr inte av räkenskaperna, men det är mycket möjligt att byggnaden fungerade uttryckligen som ett börsutrymme för Åboköpmännen, där man diskuterade och överenskom om olika grossistpriser och andra principer för handeln. På det här sättet hade utrymmet en liknande funktion som det hade haft under den tid som bokhandeln var inhytt där.

-
14. Porthans brev till Calonius 3.9.1798, *H. G. Porthans bref till M. Calonius II (1797–1800)* (Helsingfors 1886); *Åbo Tidningar* 15.10.1792 och 10.12.1798; Helena Soiri-Snellman, 'Turku 1700-luvulla aikalaisten kuvaamana', *Aboa 1991–1992* (Turku 1996), s. 9.
 15. *Åbo Tidning* 16.6.1802 och 10.10.1807.
 16. Magistratens protokoll 27.6.1807, 4.2.1818 och 17.5.1820, A1A:25, A1A:36 och A1A:38, Magistratens arkivsamling, Åbo stadsarkiv (ÅSA), Åbo.
 17. Specialräkning över enskilde medel 1816–1826, G1:62–72, Åbo stads räkenskaper, Magistratens arkivsamling, ÅSA, Åbo. Räkenskaperna från tiden före 1816 har försvunnit ur magistratens arkiv.
 18. Fabian Dahlström, *Turun palo 1827. Tutkimuksia Turun kaupungin rakennushistoriasta vuoteen 1843* (Turku 1930), s. 227. Dahlström anger emellertid ingen referens.

Bearbetad version av Johan Tillbergs karta från 1818.

I Åbo verkade vid sekelskiftet 1800 tre bokbodar, som kallades boklådor. Utöver boklådan vid bron fanns det en boklåda också vid Stora Kyrkogatan och en i samband med krögaren Johan Seipells bod.¹⁹ Alla annonser med namnet Boklådan är emellertid knutna till Frenckells boktryckeri och boklåda vid Stora Kyrkogatan. Dessutom finns det stora luckor i Åbo stadsarkiv när det gäller handlingar från början av 1800-talet, och under en tid nämns boklådan på bron inte heller i tidningsmaterialet. Verksamheten verkar i alla fall ha kommit i gång på nytt senast hösten 1815, när de första annonserna knutna till den här boklådan börjar förekomma i *Åbo Allmänna Tidning*.²⁰ Det är

19. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 199–200, 209–210.

20. *Åbo Allmänna Tidning* (ÅAT) 12.10.1815.

inte helt säkert vem som ägde boklådan, men sannolikt var ägaren bokbindare Jakob Fontén (1764–1828). Den 19 september 1815 ingick i *Åbo Allmänna Tidning* en annons genom vilken man bjöd ut några hyresrum till unga herrar, och i slutet av annonsen fanns uppgiften ”anmälan sker uti Fontens Bokboda vid Bron”.²¹ Boklådans namn byttes ut från Boklådan till Bokboden och samtidigt byttes också platsen ut, eftersom man gjorde reklam för handeln som *Bokboden vid bron*.²² Några närmare uppgifter om placeringen finns inte i annonsen, men sannolikt låg boden i de bodbyggnader som fanns helt i anslutning till bron på Stortorget's sida och som syns på Tillbergs karta från 1798.²³

Brons boklåda är ett intressant forskningsobjekt, eftersom den vid sidan av försäljningsverksamheten också hade en annan funktion, som gjorde att utrymmet spelade en viktig roll för Åboborna. Enligt historikern Panu Savolainen som forskat i temat var Boklådan en öppen och allmän plats för alla stadsbor. Den kommersiella verksamheten var huvudsyftet med utrymmet, men stadsborna fick också vistas där utan att köpa något. Om detta avtalades i ett hyreskontrakt mellan Åbo stad och bokhandlaren Svederus, i vilket man garanterade ”stadens hederliga inwånare fritt tilträde och wistande derstädes under förhållande promenader”. Enligt Savolainen framgår det tydligt av tidningsannonserna för boklådan att man vid sidan om bokförsäljning också skötte andra uppgifter i anslutning till informationsutbyte och förmedlingsverksamhet mellan stadsborna, såsom uppdrag som hade med uthyrning av bostäder att göra.²⁴ En sådan koppling mellan rummet och informationsförmedlingen var inget unikt för den här tiden. Jakob Christensson har lyft fram att det var vanligt att man på torgen och marknaderna i Sverige ägnade sig åt skvaller och därmed också åt informationsförmedling. I en del städer fick torget till och med benämningen ”skvallertorget”.²⁵

Boklådan med namnet Bokboden vid bron annonserade särskilt flitigt i Åbotidningarna under första delen av 1820-talet. Av annonserna

21. *ÅAT* 19.9.1816. Se även *Åbo Tidningar (ÅT)* 11.5.1825 och *Åbo Underrättelser (ÅU)* 5.4.1826.

22. *ÅAT* 24.7.1817. Ibland hänvisade man till bokboden med namnet Bokboden vid broändan. Se till exempel *ÅT* 19.12.1821 och 26.8.1826.

23. Dahlström, *Turun palo 1827*, s. 253.

24. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 209–210.

25. Jakob Christensson, 'Ryktet går. Om skvallrets plats i 1700-talets informationssamhälle', *HTF* 88 (2003:2), s. 142.

**Nu genast är ett gladt Ungkarlsrum med nödvändiga möbler och åtföljande
redning att hyra, hvarom underrättelse lämnas i Bokboden vid Bron.**

En typisk annons gjord i Bokbodens namn. Åbo Allmänna Tidning 3.11.1818.

framgår tydligt att boklådan hade behållit sin roll som förmedlare och som knutpunkt för stadsborna. Särskilt uthyrningen av bostäder och förmedlingen av arbete hade en synlig roll i annonserna. I *Åbo Allmänna Tidning* ingick den 27 februari 1819 en annons om att man kunde hyra en bostad med två rum, och den 18 februari 1826 annonserades i *Åbo Tidningar* ut en ledig bostad med tre rum. I båda fallen kunde man få närmare information i Bokboden, och ansökningarna skulle också lämnas in där.²⁶ När det gällde bostadsförmedlingen var det hyresvärden som gjorde annonsen, men i fråga om förmedlingen av arbete fanns det annonser både från arbetsgivare och arbetstagare. I november 1818 letade man med hjälp av en annons efter en man som kunde bränna brännvin, och i juli 1820 letade en ung kvinna efter arbete som kammarpiga.²⁷ Också i de fall som hade med arbetsförmedling att göra tog Bokboden emot annonser, och där kunde man också få närmare information.

Vid sidan om sin förmedlingsverksamhet informerade Bokboden i tidningarna med försäljningsannonser. I dem marknadsfördes dyrare föremål, och annonserna var riktade till ståndspersonerna i staden. I boklådan såldes eller förmedlades för försäljning till exempel studentuniformer, pälskläder, hästvagnar, instrument och takkronor. En del av produkterna var av allt att döma utställda i boklådan, men i andra fall förmedlade boklådan endast information mellan säljaren och den potentiella köparen.²⁸ Genom annonserna försökte man inte göra reklam för det egna affärsutrymmet eller affärsidén och inte heller att skapa efterfrågan på vissa produkter, utan det handlade om annonseringsverksamhet av informativ karaktär.

Förmedlingen av annonser i dagstidningarna innebar alltså att informationsförmedlingen av denna typ var riktad uttryckligen till läskunniga ståndspersoner. Den icke läskunniga allmogen blev tvungen att klara sig med muntlig information. En sådan principiell skillnad när det gällde sättet att ta emot information betydde emellertid inte nödvändigtvis

26. *ÅAT* 27.2.1819 och *ÅT* 18.1.1826. Se även till exempel *ÅT* 11.9.1822.

27. *ÅAT* 3.11.1818; *ÅT* 19.7.1820.

28. *ÅT* 22.4.1820, 29.4.1820, 10.6.1820, 13.1.1821, 28.3.1821; *ÅU* 13.11.1824.

att ståndspersonerna och allmogen inte skulle ha varit insatta i samma saker och kunnat ta del av samma skvaller och händelser. Enligt Robert Darnton rörde sig information på 1700-talet ofta via det muntliga till skriftlig form, oberoende av om det handlade om livet vid den franske kungens hov eller om folkliga smädesånger riktade mot kungamakten. Över huvud taget var människorna under den här tiden till stor del beroende av sitt minne, eftersom det var få som hade tillgång till almanackor, anteckningsböcker eller andra medel för att spara information.²⁹

En motsvarande informationsförmedling utövades också av en bod med namnet Skoboden wid bron, som låg i närheten av bokboden vid bron. Den var av allt att döma en bod som upprätthölls av skomakar-gillet, och som hösten 1824 såldes till Bokbodens ägare, bokbindaren Jakob Fontén. Enligt en annons låg boden vid brohörnet i anslutning till Fonténska tomten och S:t Henriks gränd, där Fontén redan ägde en del av byggnaden.³⁰ Utöver namnet hade Bokboden och Skoboden också andra gemensamma drag. I bådas tidningsannonser koncentrerade man sig på något helt annat än vad man kunde förvänta sig. Bodarna annonserade inte om de böcker eller skor som de sålde, utan de agerade förmedlare för personer som sökte eller erbjöd tjänster och kunnande. De gjorde också reklam för värdefullare produkter. Också Skoboden annonserade ut enskilda bostadsrum som hyrdes ut. I de här fallen önskade man att ansökningarna skulle lämnas in i Skoboden i förseglade kuvert.³¹ Till försäljning fanns också olika slags kläder, såsom en mantel och en vargskinnspäls.³²

Det utmärkande för de ovan nämnda bodarnas annonser var att de gällde uttryckligen stadsbornas eller till staden nyanländas personliga ärenden. Av annonserna framgår inte entydigt om annonsören var boden själv eller om någon privatperson hade lämnat in annonserna till tidningen för publicering. Den brokiga namnpraxisen tyder ändå på att det var privatpersoner som lämnade in annonserna. När det gäller antalet finns det tiotals annonser, men någon regelbunden annonsering

29. Darnton, 'An Early Information Society', s. 7–9.

30. Magistratens protokoll 8.11.1824, AIa:42, Magistratens arkivsamling, ÅSA, Åbo. En del av magistratens fullmäktige hade velat hindra bodens verksamhet och riva byggnaden så att det hade uppstått mer öppet utrymme framför bron. Se även till exempel ÅAT 21.6.1817.

31. ÅAT 4.9.1810 och 26.8.1815.

32. ÅAT 30.8.1817; ÅT 20.12.1820.

varje vecka verkar det inte ha varit fråga om. Detta visar att förmedlingsverksamheten uttryckligen var en binäring vid sidan om bodarnas dagliga verksamhet, och antagligen tog de en förmedlingsavgift. Å andra sidan kan det också vara så att bara en del av det som ingick i förmedlingsverksamheten också annonserades ut i tidningarna. I varje fall utsträcktes den ursprungliga tanken om Boklådan som ett öppet rum således också till Bokboden under 1810- och 1820-talen. Bokboden fungerade som informationsbyrå och knutpunkt, och därmed som en mötesplats för stadsborna.

Hyresbostäder, arbetsplatser och lösöre annonserades ut i de aboensiska dagstidningarna i flera omgångar också genom andra än Bokboden och Skoboden, men det som är utmärkande för dessa två är uttryckligen rummet, där information utbyttes och delades. De andra annonserna hade i allmänhet lämnats in antingen i en privatpersons namn eller anonymt: i det senare fallet angavs endast bostadens adress.³³ På basis av det material jag använt förefaller det sannolikt att bodarna förmedlade information om tjänster och produkter också på andra sätt än genom att bara annonsera i tidningarna. Annonserna berörde huvudsakligen stadens ståndspersoner och distributionsområdets läskunniga befolkning överlag, men för vissa annonsers del kan det ifrågasättas huruvida den icke-ståndsperson som erbjöd sina tjänster tillhörde tidningens läsarkrets.³⁴ Det är således möjligt att man i Bokboden vid bron också förmedlade information om andra hyresrum och arbetsplatser än de som annonserats ut i bokhandelns namn. Information förmedlades förstås också muntligt. Med andra ord var annonserna i tidningarna riktade till ståndspersoner i Åbo och i storfurstendömet överlag, men information kan också ha producerats, tagits emot och förmedlats av stadens hantverkare, tomtägare, soldater, gesäller, pigor och drängar. Denna stora och heterogena grupp betjänades bäst av ett utrymme som alla kände till och där informationen kunde utbytas.

Vid sidan om informationsförmedlingen tangerar exemplet Bokboden också på ett intressant sätt diskussionen om det offentliga och det privata rummet. Jon Stobart, som undersökt de engelska 1700-talsbutikernas rumslighet, har betonat att affärsutrymmena samtidigt var ”offentliga” och ”privata”. De var offentliga rum och öppna för alla perso-

33. Se till exempel *ÅAT* 25.9.1817 och *ÅT* 8.6.1820.

34. Se till exempel *ÅT* 19.7.1820, 2.6.1824, 15.4.1826 och 13.12.1826.

ner som övervägde att konsumera, men samtidigt ägdes och reglerades de av privatpersoner. Rummet och dess användning reglerades också av de allmänna normerna i samhället och av sociabilitetskulturen: ett rum som var öppet för alla var inte nödvändigtvis öppet för alla.³⁵ Det finns inga säkra uppgifter om vem som ägde Bokboden i Åbo, men boden låg ändå på en offentlig plats, på Åbos enda bro och sedan i anslutning till bron, och talrika stadsbor använde sig dagligen av bron. Därmed var den geografiskt sett central och lättillgänglig också när det gällde förmedling av information. Utifrån annonserna kan man konstatera att handelsbodarna och försäljarna inte nödvändigtvis hade behov av att ange noggranna namn- eller platsuppgifter i tidningarna. Brons boklåda var en känd mötesplats för ståndspersonerna i Åbo där det var lätt att förmedla information mellan för varandra okända personer också utanför grupper av ståndspersoner.

Societetshusets klubb som plats för diskussion och gemenskap

I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet var informationsförmedlingen nära knuten till ståndspersonernas umgänge. Den europeiska eliten och ståndspersonerna nöjde sig inte med att umgås enbart vid hoven, på herrgårdar och i bostäder i städerna, utan det uppfördes särskilda utrymmen för umgänge och man skapade medvetet möjligheter att förverkliga umgängesidealen. De mest synliga exemplen på rum för umgänge var olika nöjesparker, societetshus och danssalar, som byggdes runt om i Europa, såväl i Storbritannien, Sverige, Tyskland och Österrike som i Ryssland. Avsikten med dessa platser var att i form av programkvällar erbjuda regelbundna möjligheter att dansa, spela och umgås med andra ståndspersoner ur samma socialgrupp. Syftet var också att överbrygga de inbördes sociala gränserna bland ståndspersonerna. Societetshuset, liksom även caféerna, apoteken och badinrättningarna, spelade en viktig roll i informationsförmedlingen.³⁶

35. Jon Stobart et al., *Spaces of Consumption. Leisure and Shopping in the English Town, c. 1680–1830* (New York 2007), s. 113–123.

36. Artukka, 'Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv', s. 399–403; Ulla Ijäs, 'Teekutsuja ja tanssiaisia: Viipurin herrasväki 1700–1800-luvun vaihteessa', Piia Einonen et al., *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*, VSKS:n toimitteita 20 (Helsinki 2018), s. 172–178; Henrik Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott* (Helsingfors 1987), s. 99–103.

Åboståndspersonernas offentliga umgängesmöjligheter förbättrades klart på 1810-talet, när landets första societetshus med danssalar grundades i staden 1812. I planeringen av det gedigna societetshuset i sten deltog i stor omfattning högt uppsatta ämbetsmän bosatta i Åbo, lärda personer, officerare, köpmän och personer ur den ryska administrationen. Som motiv för grundandet av societetshuset fanns en målsättning och en vilja att förbättra förutsättningarna för ståndspersonernas umgängesliv så att de motsvarade vad man kunde förvänta i sig i det nya storfurstendömet huvudstad. Åbo Societetshus var ett gemensamt projekt för högreståndspersonerna i Åbo, och när huset stod färdigt blev det snabbt landets mest populära arena för sällskapsliv.³⁷ I Åbo hade det redan under den senare hälften av 1700-talet skapats byggnader och utrymmen som var knutna till ett nytt slags offentligt liv, såsom kafferum, biljardsalonger, teatrar och danssalar, som ofta låg centralt placerade i staden. Dessa platser var viktiga också med tanke på ståndspersonernas införskaffning av information.³⁸ Societetshuset var en del av denna utveckling och representerade ett nytt slags rumslighet och en ny utveckling i staden.

I Societetshuset verkade även en herrklubb, som i början kallades *sällskaps inrättning*.³⁹ Det finns inga noggranna uppgifter om klubbens grundande eller om vem som grundade den, men den var verksam senast i november 1813. Johan Winter skriver i sin dagbok för den 1 november hur han kl. 18 deltog i ”en klubb af bekanta” i Societetshusets restaurang. Enligt Winter var syftet med klubben att samlas tre gånger i veckan för att dricka te, spela, röka och läsa tidningar.⁴⁰ Klubben hyrde rummen i Societetshusets övre våning. Där låg, förutom en stor danssal, männens kabinett med biljardbord samt ett serverings- och matrum.⁴¹ Det verkar som om verksamheten inledningsvis var inofficiell, för den 27

37. Artukka, 'Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv', s. 403–409.

38. Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki*, s. 210–212.

39. Bolagsstämmans protokoll 21.1.1815, Protokoll 1811–1825, Åbo Societetshus arkiv, ÅSA, Åbo. I societetshusbolagets protokoll nämns klubben några gånger. Det har använts olika benämningar på klubben, såsom *Klubb inrättning*, *Sällskaps klubb*, *Karl-klubb*, *Klubbsinrättning för Karlar* samt *Sällskaps inrättning*, vilket tyder på att klubben inte hade ett etablerat namn eller en etablerad struktur under sina första år. I den här uppsatsen använder jag den allmänna benämningen Societetshusets klubb.

40. Winters dagbok 1.11.1813, J. P. Winters arkiv, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

41. Styrelsens protokoll 25.2.1817, Protokoll 1811–1825, Åbo Societetshus arkiv, ÅSA, Åbo; Artukka, 'Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv', s. 410–413.

januari 1814 ingick i *Åbo Allmänna Tidning* en annons, enligt vilken man följande dag på Societetshuset skulle fatta beslut om klubbens stadgar och organisation. Klubben var öppen för alla oberoende av nationalitet, det räckte om man hade betalat en särskild subscriptionsavgift.⁴² Klubbens underhåll förändrades 1819, när ansvaret för klubbens organisation överfördes till Societetshusbolagets styrelse. Bolaget hade säkrare ekonomiska och organisatoriska förutsättningar att sköta klubbverksamheten än en förening, särskilt med tanke på att klubbmedlemmarna fortfarande avlade en årsavgift för att få delta.⁴³

Det har inte bevarats några förteckningar över årsmedlemmarna i Societetshusets klubb, vilket gör att man får skapa sig en bild av medlemsbasen på annat sätt. Societetshusbolaget gjorde bedömningen att klubbverksamheten var lönsam såvida minst 50 personer betalade årsavgiften på 10 riksdaler. I bokföringen var klubbens intäkter åren 1820 och 1821 rejält över tusen riksdaler riksgäld, vilket indikerar att klubben hade rikligt med medlemmar. Dessutom hade de resande som var inkvarterade på Societetshuset möjlighet att besöka klubben – i början tre gånger gratis, och sedermera mot en månadsavgift på två riksdaler.⁴⁴ Johan Winter, som var medlem i klubben, nämner i sin dagbok också en grupp personer som han sammanstrålat med på klubben. Till dem hörde bland andra de unga tjänstemännen vid hovrätten och senaten Albrekt Fredrik de la Chapelle (1785–1859), Sven Heurlin (1784–1840), Gustaf Pomoell (1782–1841) och Adolf Wasenius (1787–1832), medlemmen av senaten Karl Idman (1759–1821) och löjtnant Johan Willhelms (1785–1852).⁴⁵ Alla representerade det högre ståndspersonsskiktet i staden. En del befann sig bara i början av sin karriär, medan andra redan hade kommit längre i samhället. Ingen av de nämnda personerna representerade emellertid de allra högsta societetskretsarna, som Winter ibland också umgicks med. Winter nämner inte några besökare på klubben i sina övriga dagboksanteckningar, trots att han skriver att han vistades på klubben. Det verkar ha funnits ett uppenbart socialt behov av klubben i Åbo. Där hade man möjlighet att dela och processa information

42. *ÅAT* 27.1.1814.

43. Styrelsens protokoll 19.2.1819 och 5.3.1819 samt bolagsstämman protokoll 27.2.1819, Protokoll 1811–1825, Åbo Societetshus arkiv, ÅSA, Åbo. Klubben kallades nu *Sällskaps klubb*.

44. Styrelsens protokoll 5.3.1819 samt bolagsstämman protokoll 31.3.1821 och 12.6.1822, Protokoll 1811–1825, Åbo Societetshus arkiv, ÅSA, Åbo.

45. Winters dagbok 1.11.1813, J.P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

och nyheter i en begränsad krets, på ett annat sätt än på platser som till sin karaktär var öppnare och mer offentliga.

Att umgås i begränsade och organiserade utrymmen var inget Åbo-fenomen, utan olika slags klubbar var en del av samma europeiska societetskultur som danssalarna. Bakom grundandet av klubbarna och dess popularitet fanns den café- och gästgiverikultur som utvecklats under 1600-talet, och som innebar att i huvudsak manliga stånds personer samlades för att diskutera, läsa, dricka, äta och umgås. Klubbarna var samtidigt också nervcentrum för informationsförmedling och arenor för politisk diskussion och skvaller.⁴⁶ Sociabilitetens ideal var påtagligt inom klubbarna, vars dynamik byggdes upp kring umgänge och diskussion. De var framför allt ett urbant fenomen, som kom att involvera ett betydande antal stånds personer i städerna på 1700-talet. I England grundades klubbar med olika syften såsom litterära, konstnärliga, kommersiella, hedonistiska och vetenskapliga, men de förenades alla av det sociala umgängets och samhörighetens ideal. Medlemskapet i en klubb erbjöd utöver social acceptans också möjligheten att vid sidan om nöje dra ekonomisk nytta av umgänget. Klubbarna var ett utpräglat brittiskt fenomen, men motsvarande sällskap och föreningar grundades också på andra håll i Europa, såsom i Tyskland och i Nederländerna.⁴⁷ I Finland följde grundandet av olika sällskap och föreningar europeiska förebilder, som Henrik Stenius har konstaterat. I Åbo verkade ett flertal föreningar och hemliga sällskap i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, men ingen av dem verkade på samma sätt som klubbarna, om man inte räknar Aurora-sällskapet som en sådan. I Helsingfors och i Viborg och Fredrikshamn i Gamla Finland fanns det emellertid en klubb redan före riksdelningen 1809.⁴⁸

Att man tillsammans prenumererade på och läste dagstidningar var typiskt för klubbarna i Europa och för deras medlemmar, och det var också ett av syftena med herrklubben på Åbo Societetshus. Historikern Peter Clark har konstaterat att dagstidningar och tidskrifter hade en central betydelse för den nya offentliga sociabiliteten samt för klubbarna

46. Karin Sennefeldt, *Politikens hjärta. Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm 2011), s. 192–197; Brian Cowan, *The Social life of Coffee. The Emergence of the British Coffeehouse* (New Haven & London 2005), s. 172–175, 235–242; Peter Clark, *British Clubs and Societies 1580–1800* (Oxford 2000), s. 39–41.

47. Clark, *British Clubs and Societies*, s. 1–19, 141–152.

48. Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 102.

och andra sammanslutningar som uppstod på frivillig grund. Enligt Clark skapade dagstidningarna ofta en grund för offentlig diskussion och påskyndade sällskapslivet under 1700-talet. I Storbritannien utkom dagstidningar i en tilltagande takt när man närmade sig början av 1800-talet, och de beställdes och lästes flitigt i öl- och kaffehusen och inom klubbarna.⁴⁹ I Sverige var utvecklingen likadan – klubbar och olika läsesällskap prenumererade på dagstidningar från och med senare hälften av 1700-talet. Prenumerationerna innefattade såväl inhemska som utländska dagstidningar. Till exempel Vitterhetsklubben i Göteborg prenumererade för medlemmarnas räkning på tidningar som man kunde läsa på gymnasiet i Göteborg på onsdagar och lördagar.⁵⁰

Herrklubben på Åbo Societetshus skilde sig i detta avseende inte från sina förebilder: klubben prenumererade på flera dagstidningar – i huvudsak från Sverige. I bolagets protokoll från december 1822 ingår ett beslut om att man till klubben skulle beställa sammanlagt åtta dagstidningar: *Post och Inrikes Tidning*, *Stockholms Posten*, *Argus*, *Anmärkaren*, *Conversationsbladet*, *Granskaren*, *Finlands Allmänna Tidning* och *Åbo Tidningar*. De två sist nämnda var dagstidningar som gavs ut i Finland. *Finlands Allmänna Tidning* var landets officiella tidning – den var efterföljaren till *Åbo Allmänna Tidning* som utkommit 1810–1819 – och *Åbo Tidningar* var å sin sida Åbos viktigaste dagstidning.⁵¹ Följande år prenumererade klubben på samma tidningar för sina medlemmar, med undantag för *Conversationsbladet*, som hade ersatts av *Stockholms Börs-Tidning* samt *Åbo Underrättelser*.⁵² I bolagets protokoll finns tyvärr ingen information om klubbens tidigare prenumerationer, vilket gör det svårt att dra några slutsatser om vilken tidningar som lästes på klubben.

De tidningar som klubben prenumererade på representerade på ett rätt så mångsidigt sätt sin tids tidningsutbud. *Granskaren* var en tidning som delfinansierades av den svenske kungen, och som förhöll sig positivt till den svenska kungamakten och det svenska styret. En motvikt till *Granskaren* utgjordes av den liberala *Argus*, som grundats

49. Clark, *British Clubs and Societies*, s. 172–174.

50. Anders Simonsen, *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820* (Göteborg 2001), s. 60–70; Ilkka Mäkinen, *Nödvändighet af LainaKirjasto. Modernin lukuhaluun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot* (Helsinki 1997), s. 135–136.

51. Styrelsens protokoll 13.12.1822, Protokoll 1811–1825, Åbo Societetshus arkiv, ÅSA, Åbo.

52. Styrelsens protokoll 18.12.1823, Protokoll 1811–1825, Åbo Societetshus arkiv, ÅSA, Åbo.

vid samma tid och stödde oppositionen. Den var ofta kritisk mot maktthavarna i Sverige. *Argus* förespråkade bland annat fullständig pressfrihet i Sverige. Om politik skrev också *Anmärkaren*, som börjat utkomma 1816 och som betraktades som en tidning av hög kvalitet, inriktad på granskande journalistik. *Anmärkaren* lyfte förtjänstfullt fram politiska och ekonomiska missförhållanden i Sverige. *Conversationsbladet* hade å sin sida en helt annan inriktning – den var en renodlad nöjestidning som publicerade texter och artiklar om mode, teater och musik. *Conversationsbladet* åtnjöt inte särskilt stor respekt i samtiden, och det är inte så märkligt att Societetshuset valde att ersätta den med *Stockholms Börs-Tidning*. Precis som namnet visar fokuserade denna på ekonomi och affärliv, och publicerade viktig information om till exempel valutakurser, varulager, handelsfartygstrafik och väder.⁵³ Information av den här typen var viktig särskilt för de av klubbens medlemmar som ägnade sig åt handel, eftersom de i sitt arbete hade konkret nytta av den information som tidningarna förmedlade.

Post- och Inrikes Tidningar var å sin sida den svenska statens officiella tidning, som hade börjat utkomma 1645. Tidningen hade haft flera olika namn, och under nästan hela 1700-talet var den känd som *Stockholms Post Tidningar*. År 1821 förenades den med *Inrikes Tidningar* och från år 1822 utkom den under namnet *Post- och Inrikes Tidningar*. Tidningen utkom sex gånger i veckan och innehåll statens officiella nyheter och politiska påbud samt officiella meddelanden om auktioner, konkurser, växelkurser och testamenten. Efter sammanslagningen innehöll tidningen också rikligt med utrikesnyheter, som sändes in från korrespondenter på olika håll i världen.⁵⁴ Samma officiella informations- och anmälningsfunktion som *Post- och Inrikes Tidningar* hade *Finlands Allmänna Tidning*, som hade grundats 1819, när senaten och andra centrala förvaltningsorgan i storfurstendömet flyttade till den nya huvudstaden Helsingfors.⁵⁵ Den mest mångsidiga av de tidningar

53. Jarl Torbacke, 'Nu grundläggs den moderna utvecklingen (1809–1830)', Karl Erik Gustafsson et al. (red.), *Den svenska pressens historia. I begynnelsen (tiden före 1830)* (Stockholm 2000), s. 247–258, 265, 292–295.

54. Claes-Göran Holmberg, 'Nästan bara posttidningar (tiden före 1732)', Karl Erik Gustafsson et al. (red.), *Den svenska pressens historia. I begynnelsen (tiden före 1830)* (Stockholm 2000), s. 22, 43–44; Torbacke, 'Nu grundläggs den moderna utvecklingen', s. 269–270.

55. Päiviö Tommila, 'Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi', Päiviö Tommila, *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905* (Kuopio 1988), s. 83.

som beställdes till Åbo Societetshus var emellertid den år 1778 grundade *Stockholms Posten*. I tidningen skrev man om händelser i hemlandet, politik, utrikesnyheter och kulturfenomen i tiden. Dessutom publicerade tidningen dikter och kulturkritik. Bidragen skulle – utöver att ha ett uppenbart informationsvärde – vara underhållande och lättlästa. Tidningen var välkänd också i Åbo, eftersom den andra av dess första chefredaktörer, poeten Johan Henric Kellgren (1751–1795), hade studerat vid akademien i Åbo. I tidningen medverkade dessutom en flitig professor vid akademien, nämligen poeten Frans Mikael Frantzén (1772–1847).⁵⁶

När man studerar Societetshusets tidningsprenumerationer fäster man uppmärksamhet särskilt vid två omständigheter. För det första var tidningsutbudet ganska mångsidigt, eftersom utbudet omfattade talrika aviser skrivna ur olika perspektiv. Från fåtöljerna i Societetshuset kunde klubbens medlemmar få en rätt så täckande bild särskilt av svensk politik, både för och emot kungamakten. Också aktuella kulturella fenomen blev bekanta genom tidningarnas spalter, vilket var lika viktigt som att följa med politik eller ekonomiska frågor. Kontakterna med Sverige fanns kvar på den personliga nivån, vilket ökade betydelsen och behovet av dagstidningar. Att man aktivt prenumererade på tidningar visar också att de ryska tjänstemännen, åtminstone i början av 1820-talet, inte hade någon orsak att alltför strängt kontrollera ståndspersonernas prenumerationer, trots att det rådde censur.⁵⁷ Å andra sidan framstår tidningsutbudet på klubben som rätt så ensidigt om man analyserar det ur ett geografiskt eller språkligt perspektiv. Alla tidningar var svensk-språkiga, trots att det i Åbo fanns personer som kunde franska, tyska och ryska. Språkkunniga personer fanns också bland de resande, för vilka man marknadsförde klubben på Societetshuset. Till exempel i S:t Petersburg och på andra håll i Ryssland utkom flera tidningar på ryska, tyska och franska⁵⁸, och innehållet i dem intresserade säkert åtminstone delvis läsarna i Åbo.

56. Ingemar Oscarsson, 'Med tryckfrihet som tidig tradition (1732–1809)', Karl Erik Gustafsson et al. (red.), *Den svenska pressens historia. I begynnelsen (tiden före 1830)* (Stockholm 2000), s. 160–168, 178.

57. Om övervakningen av tidningar, se Jukka-Pekka Pietiäinen, *Suomen Postin historia 1* (Helsinki 1988), s. 253–255.

58. Vladislav Rjéoutski & Natalia Speranskaia, 'The francophone press in Russia: A cultural bridge and an instrument of propaganda', Derek Offord et al. (eds), *French and Russian in Imperial Russia* (Edinburgh 2015), s. 84–87.

Också privata hushåll prenumererade på dagstidningar, så många ståndspersoner hade möjlighet att läsa tidningar i hemmet, vilket de säkert också gjorde. Å andra sidan var klubben sannolikt den enda platsen i staden där det fanns ett så täckande utbud av dagstidningar och tryckta nyheter. Åbos lånebibliotek Läsesällskapet i Åbo (1798–1823) lånade förutom böcker också ut dagstidningar och tidskrifter till sina medlemmar, men dess uppgift var uttryckligen utlåning, inte att samla människor för att läsa och diskutera.⁵⁹ Syftet med Societetshusets klubb var inte heller att erbjuda enskild läsning för medlemmarna eller för hotellgästerna, utan uttryckligen att erbjuda en plats där medlemmarna av societeten fick diskutera och utbyta tankar med personer ur samma socialgrupp. Klubben var således en central plats för informationsförmedling bland ståndspersonerna i Åbo, eftersom kundkretsen var bred och utrymmena var tillräckligt intima för diskussion. Samtidigt var klubben också en plats där man kunde visa upp sig, där man genom sin blotta närvaro visade aktivitet och utökade sitt sociala kapital.

Att läsa och att diskutera frågor i anslutning till det egna livet eller den offentliga sfären var som aktiviteter nära knutna till varandra och således är det svårt att granska dem som separata fenomen.⁶⁰ Det är uppenbart att Societetshusets klubb prenumererade på tidningar för att förbättra tillgången på information, som tidsfördriv och som diskussionsväckare. De var emellertid bara en del av den informationsförmedling som byggts upp kring klubben. Lika viktigt var det kapital som medlemmarna tog med sig till klubben och som man drog nytta av som redskap i insamlingen och utbytet av information. Därmed var klubben en del av det nätverk för informationsförmedling och informationsanskaffning, i vars knutpunkter ståndspersonerna verkade.

Informationsförmedlingen byggde också på förtroende. Att medlemmarna av herrklubben hade ett eget utrymme och att klubbens medlemsförfarande var selektivt innebar att det uppstod en viss krets av förtroende. Klubben var en plats där man kunde föra diskussioner som kanske annars inte hade varit möjliga. Det är svårt att i efterhand utreda klubbens medlemsstruktur, men av Winters anteckningar framgår

59. Olof Mustelin, 'Läsesällskapet i Åbo', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 25 (Helsingfors 1949), s. 59–91, 206–208.

60. Darnton, 'An early information society', s. 18–19.

åtminstone att den aboensiska tjänstemannakåren gärna umgicks på klubben. Det är möjligt att klubben erbjöd tjänstemännen från olika ämbetsverk en plats där de kunde samlas och i förtroende dela inofficiell information. Under senare år har man inom forskningen talat om begreppet förtroendenätverk inom informationsförmedlingen. Med detta avses särskilt de lärdas omfattande korrespondensnätverk, men begreppet kan lika väl tillämpas på ett mindre och mer lokalt nätverk.⁶¹ När det gäller förtroende är det av betydelse att herrklubben, som namnet visar, var en manlig gemenskap. På det här sättet kunde man bygga upp förtroende och diskussion inte enbart kring samhällelig ställning och ämbete utan också kring kön, till skillnad från många andra praktiker inom sällskapslivet, där både kvinnor och män var närvarande. Vid sidan om förtroende skapade klubben säkerligen också kamratskap, vänskapsförhållanden och samhörighet mellan ståndspersonerna. På så vis bidrog klubben även till att stärka ståndsidentiteten.

Det kanske största problemet när man studerar muntlig kultur är att den sällan har sparats för eftervärlden – och om den har sparats, så har det oftast skett via andra personer, som har hört informationen. Och inte heller då kan man vara säker på vad som verkligen har sagts och om diskussionen har utspelat sig så som den senare har nedtecknats. Detta har lyfts fram av historikern Karin Sennefelt som har forskat i tankevärldarna i 1700-talets Dalarna.⁶² Samma problem gäller klubben på Societetshuset. Om det finns några skildringar av diskussionerna så har de i så fall sparats i efterskott och sannolikt på försorg av andra. Å andra sidan är det egentligen mer intressant för historieforskningen att analysera de sätt på vilka informationsförmedlingen skedde, vilka vägar och faciliteter som användes, än vem som sade vad.

61. Minna Ahokas & Päivi Räisänen-Schröder, 'Papisto ja hyödyllinen tieto 1700-luvun Ruotsissa', *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*, Historiallisia tutkimuksia 277 (Helsinki 2018), s. 23; Jarkko Keskinen, 'Luotto, luottamus ja maine – 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet', Jarkko Keskinen & Kari Teräs (toim.), *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*, Historia Mirabilis 5 (Turku 2008); Mika Kallioinen, *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkoiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*, Historiallisia tutkimuksia 215 (Helsinki 2002), s. 113–116. Inom förtroendenätverket verkade olika personliga förbindelser som byggde och utvecklade lojalitet och förtroende mellan aktörer i nätverken. Om dessa *lojalitetsband* se till exempel My Helsing, *Hovpolitik* (Örebro 2013), s. 30 och Sennefelt, *Politikens hjärta*, s. 177–178.

62. Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Uppsala 2001), s. 45–46.

Robert Darnton, som har använt sig av den franska polisens arkiv, har pekat på samma utmaning inom forskningen. Utifrån de förhörprotokoll och utredningar som har bevarats har det varit möjligt att komma åt sådana nätverk för muntlig kultur som 1700-talets Frankrike var fullt av, och särskilt att följa hur den muntliga informationen rörde sig.⁶³ Tyvärr förstördes nästan hela den år 1816 grundade polisens arkiv i Åbo i branden 1827, så det är svårt att säga huruvida polisinsamlingen samlade in material som ansågs vara skadligt för den ryska kejsarmakten. I varje fall intresserade sig den ryska ledningen säkert för de politiska åsikterna bland ståndspersonerna i Finland och för stämningarna i samhället, som kom upp till ytan just på sådana platser på klubben på Societetshuset. Trots att storfurstendömet Åbo inte var lika eldfångt politiskt sett som till exempel kungamaktens Paris under 1700-talet, är det uppenbart att man också i Åbo talade och spred information som inte behagade kejsarmakten.

Trots det splittrade källäget kan man konstatera att herrklubben på Societetshuset var en viktig plats för informationsförmedling i det tidiga 1800-talets Åbo. Den följde och förverkligade sociabilitetens ideal, och informationsförmedlingen var en fast del av detta ideal. En synlig del av klubbens verksamhet var läsning av tidningar, som gav upphov till impulser som i sin tur gav föda åt diskussionerna. Förutom att få information var det också viktigt att ha en möjlighet att kollektivt behandla information, oberoende av om den hade kommit till klubben via de tidningar man prenumererade på eller på annat sätt. Till överklassens sociabilitet hörde diskussion, umgänge och samvaro, tidsfördriv, och klubben med sitt mat- och dryckesutbud lämpade sig väl för detta. Klubben erbjöd de manliga ståndspersonerna en mötesplats och en möjlighet till samhörighet med personer ur samma socialgrupp. Det har inte bevarats några uppgifter om den interna informationsförmedlingen i klubben och de diskussioner som fördes där, men man kan förmoda att de gällde utrikespolitik, samhällsfrågor i hemlandet, lokalpolitik, kulturella fenomen och societetsskvalver.

63. Darnton, 'An Early Information Society', s. 9–11. Se även Robert Darnton, *Poetry and the Police. Communication Networks in Eighteenth-Century Paris* (London 2010), s. 140–145.

Besökens betydelse för spridningen av information och skvaller

Den aktiva besökskulturen var en central del av ståndspersonernas sällskapskultur och sociabilitet i slutet av 1700-talet och första delen av 1800-talet. I Åbo var den här verksamheten särskilt livlig bland de högre ståndspersonerna. Till seden hörde att man besökte andra ståndspersoner och att man inom societetskretsarna arrangerade regelbundna danser och middagar, som ofta samlade flera tiotal personer. Utöver att delta i besök med program träffade stadsborna ofta varandra i mer informella och vardagliga sammanhang, och man upprätthöll dagligen relationerna. Det var typiskt att man stack sig in hos en vän, bekant eller kollega utan inbjudan för en diskussion över en kopp kaffe eller ett glas punsch. Om vintrarna gjorde man slädfärder utanför staden, och vid varmare väder ägnade man sig åt picknickar. I Åbo arrangerades också för de växande och entusiastiska societetskretsarna talrika konserter och allmänna maskerader och assembléer, i vilka flera hundra ståndspersoner deltog, både från den egna staden och från näromgivningen.⁶⁴ Vid samma tid skedde en kraftig förnyelse av byggnadsbeståndet vilket ledde till större bostadshus som svarade mot den nya umgängeskulturens krav.⁶⁵

Det var framför allt fråga om sociabilitet, en ny form av umgängeskultur som uppstått i Europa under 1700- och 1800-talen och vars arenor utgjordes av konserter, teatrar, assemblé-danser, nöjesparker, caféer, klubbar och salonger samt gator och andra offentliga platser. Sociabilitetens former kom också till uttryck i hemmen under middagar, danser, vid te- och spelborden samt i samband med dagliga besök. Det nya var relationen till det offentliga: många hade möjlighet att delta i sällskapslivet förutsatt att de hade socialt, ekonomiskt eller kulturellt kapital som de kunde använda för att skapa nätverk inom societetskretsarna. Sociabiliteten var i princip öppen för alla manliga och kvinnliga ståndspersoner, även om den samtidigt reglerades av

64. Topi Artukka, 'Valssin pyörteissä. Tanssi ja Turun seurapiirit 1800-luvun alussa', Topi Artukka et al., *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*, Bibliotheca Sigillumiana 5 (Turku 2018), s. 115–119; Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoseuduilla*, Historiallisia tutkimuksia 86 (Helsinki 1972), s. 113–118, 178–182; Gustaf Heinrichius, *Från samhällslifvet i Åbo 1809–1827*, SLS 116 (Helsingfors 1914), s. 106–112.

65. Panu Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa* (Turku 2014), s. 10, 44–48.

en uppsättning sociala normer som inte tillät några större avvikelser eller gränsöverträdelser. Sociabiliteten var alltså en fast del av societetskretsarnas tillvaro och vardag, som bestod av umgänge mellan människor, diskussioner, nätverkande, förnöjelse och uppträdande.⁶⁶ Enligt Robert Darnton har informationsförmedlingsprocesser alltid innefattat diskussion och umgänge. Enligt honom var det fråga om en aktiv verksamhet, som var baserad på assimilation och en kollektiv omprocessering av information.⁶⁷

Sociabiliteten var alltså nära förknippad med informationsförmedlingen. En god kommunikationsförmåga var av avgörande betydelse när det gällde att behärska och ta till sig sociabiliteten. En sådan behövdes om man ville klara sig i societetskretsarna. Kommunikationsförmågan, som omfattade både en god förmåga att uttrycka sig i tal och delta i diskussioner, att känna till litteratur och behärska etikettreglerna och sederna kom fram i sällskapslivet, där den också lärdes in och finslipades.⁶⁸ Det handlade också om att skapa skillnad i förhållande till de skikt som ansågs befinna sig lägre ned i hierarkin. Sättet att tala, uppföra sig, gestikulera, röra sig och kommunicera med miner var framför allt immateriellt socialt kapital, som förenade tidens elit och skilde olika socialgrupper från varandra, oberoende av om de kunde röra sig i samma societetskretsar.⁶⁹ Att behärska sederna inom sällskapslivet innebar också att man behärskade informationsförmedlingen och olika aspekter av den, såsom finkänslighet, språk och tajmning.

Man värnade om sociabiliteten inte enbart i samband med högtidsdagar eller regelbundna danser, utan societetskretsarna och ståndspersonerna träffade ofta varandra i vardagen och slumpmässigt. Av Johan Winters dagbok framgår klart att den vardagliga besökskulturen i Åbo

66. Katharine Glover, *Elite Women and Polite Society in Eighteenth-Century Scotland* (Woodbridge 2011), 3–4; Antoine Lilti, *The World of the Salons. Sociability and Worldliness in Eighteenth-Century Paris* (New York 2015), s. 8–9; James Van Horn Melton, *The Rise of the Public in Enlightenment Europe* (Cambridge 2001), s. 14–16. Om sällskapsliv som överskred de sociala gränserna inom ståndspersongruppen se till exempel Artukka, 'Konstruktionen av ett urbant sällskapsliv' och Ljäs, 'Teekutsuja ja tanssiaisia.'

67. Darnton, 'An Early Information Society', s. 26.

68. Daniel Gordon, *Citizens Without Sovereignty: Equality and Sociability in French Thought, 1670–1789* (Princeton 1994), s. 39.

69. Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund 2015), s. 164–168.

i hög grad grundade sig på spontana besök. Man besökte ståndspersonerna i staden utan att i förväg ta reda på om någon var hemma eller om värdarna i huset skulle ta emot några gäster. Det var typiskt att ståndspersonerna besökte flera hem i rad under en kväll.⁷⁰ Ibland kunde ett besök hos en bekant ta hela kvällen, men många gånger stannade man till på flera ställen under en runda, som Winter skriver i sin dagbok vårvintern 1812:

E.m. [eftermiddagen] jollrades bort hos assessor Tandefelt. Sedan besöktes asesors Haartmans, derpå Baers, som voro till Kaistaniemi. Tibis ock borta, och. slutel. Heurlins – hemma. På aftonen var jag hos Lovisa. Der träffades än Lagerborgs (utan Vendla, som har frossan) och Eric V[allenius]. Pomoell har komit på e.m.⁷¹

Johan Winter gick regelbundet på besök, särskilt under umgänges-säsongen under våren och hösten. Han gjorde inte bara ofta flera besök under samma kväll, utan också flera kvällar i rad. Winters anteckningar visar också att värdarna många gånger var ovetande om att de skulle få besök.⁷² Ibland väntade man också besök. Medlemmarna av societetskretsarna skickade inbjudningar till varandra och efter vissa fester, såsom bröllop eller namnsdagsfester, avlade man artighets- och tacksamhetsvisiter. Till exempel efter nyår brukade ståndspersoner som stod lägre ned i den sociala hierarkin besöka personer som befann sig högre upp.⁷³ Några klara mönster med tidtabeller för enskilda dagar verkar det inte ha funnits i Åbo, i motsats till i Viborg.⁷⁴

Visiterna upphörde förstås inte helt ens på sommaren, men man kan inte på samma sätt tala om en besöksäsong under sommarmånaderna. Många av ståndspersonerna i staden vistades på sina herrgårdar på landsbygden eller besökte till exempel kurorter för att umgås och vårda sin hälsa.⁷⁵ Besöken skapade en rytm för Winters vardagar, dit

70. Winters dagbok 4.1.1812, 11.10.1815, 15.10.1817 och 21.12.1817, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors. Om samma fenomen skriver Johan Torsten Molander i sin dagbok 1813. Molander var student vid akademien i Åbo. *Genealogica* N:o 2–3, 1918. Se även Sennefelt, *Politikens hjärta*, s. 180–181.

71. Winters dagbok 29.3.1812, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

72. Winters dagbok 11.1.1816, 14.2.1816 och 16.3.1818, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

73. Winters dagbok 25.8.1814, 18.11.1814, 26.10.1815 och 10.1.1819, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

74. Ijäs, 'Teekutsuja ja tanssiaisia', s. 164–165.

75. Se till exempel Winters dagbok 6–7.8.1817, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors; Antero Heikkinen, *Terveysten ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla*, Historiallisia tutkimuksia 160 (Helsinki 1991), s. 83–85.

de i huvudsak koncentrerade sig – på söndagarna var han ofta på sin herrgård Ispois. Det var också många som besökte herrgården. Besökarna utgjordes särskilt av ståndspersoner ur den egna släktkretsen, såsom Johan Winters moster Anna Alléen (1755–1831), kusinen Johan Gustaf Winter (1776–1854) som var räntmästare i Åbo och Björneborgs län samt övriga medlemmar i societetskretsen, såsom familjerna Man-nerheim och Reuterskiöld.⁷⁶ I nätverken för informationsförmedling ingick naturligtvis släktingar, som man umgicks ofta med och med vilka man hade mer okomplicerade relationer, åtminstone var det så i Johan Winters fall.

Besökskulturen i städerna blev populär i Europa särskilt på 1700-talet, när antalet bostäder i städerna ökade. Man satsade också på bostäderna och deras inredning genom att skapa platser där det var möjligt att träffa människor, umgås, diskutera, musicera, spela och dansa. Det var vanligt och hörde till vardagen att en person kom på besök eller att det gjordes besök i större grupper. Besöken var också ett förmånligt sätt att vårda och utveckla sin sociala förmåga och att uppfylla de sociala skyldigheterna. I England var det inte ovanligt att man under en och samma dag besökte vänner, kolleger och släktingar på olika adresser.⁷⁷ Det var särskilt kvinnor som ägnade sig åt visiter, men också män gick på besök, och för både kvinnor och män handlade det om att representera, umgås och delta i informationsförmedling. Mötena kunde vara korta och formella eller längre, såsom frukostmöten, som man ägnade sig åt särskilt inom den övre medelklassen i Storbritannien.⁷⁸ Man träffade också bekanta vid kaffe- och spelbord:

gick om aftonen kl. 6. med assessor Tandefelt till Tillmans, der ett gräseligen stort kaffe var samladt, och en mängd högljudt tvistande flickor satta omkring 3. spelbord.⁷⁹

76. Winters dagbok 20.8.1812, 6.9.1813, 24.6.1814, 7.5.1815 och 14.3.1817, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

77. Amanda Vickery, *Behind Closed Doors. At Home in Georgian England* (New Haven & London 2009), s. 292–295; Frank Trentmann, *Empire of Things: How We Became a World of Consumers, from the Fifteenth Century to the Twenty-First* (London 2016), s. 30–31, 225–226; Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- & maktmanifestation i Arboga 1650–1770* (Stockholm 2009), s. 120–125; Mäkeläinen, *Säätyläisten seuralämä ja tapakulttuuri*, s. 113–116, 125–127.

78. Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången*, s. 146–150; Vickery, *Behind Closed Doors*, s. 273–276; Amanda Vickery, *The Gentleman's Daughter. Women's lives in Georgian England* (New Haven & London 1998), s. 22–25.

79. Winters dagbok 15.4.1815, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

En viktig orsak till visiterna var att skapa, upprätthålla och utveckla sociala relationer. För detta ändamål behövde stadsborna större utrymmen, och framför allt utrymmen som var ägnade just för umgänge, även i bostäderna i städerna. Antalet rum i husen ökade och samtidigt skapades franskinfluerade förmak, salonger, som var inredda för trevligt umgänge. I många av de högre ståndspersonernas hus fanns separata förmak för män och kvinnor. De var tillsammans med salen de viktigaste rummen i huset, där man underhöll gäster, bjöd på mat, umgicks och dansade. På det här sättet formade de nya rummen umgängeskulturen och skapade en plats som vara avsedd uttryckligen för diskussion och utbyte av information. Panu Savolainen, som har undersökt rum i 1700-talets Åbo, har betonat att verksamheten alltid var mer eller mindre bestämd av rummet, och fungerade i enlighet med de villkor rummet ställde.⁸⁰ På så vis möjliggjorde förmaken och salarna inte bara informationsutbyte, överföring av nyheter från mun till mun eller olika slags societetsskvaller, utan de producerade också ny information. Samtidigt skapade de nya strukturer, inom vilka informationsförmedlingen inom den egna referensgruppen ägde rum.

Det fanns också hinder för informationsförmedlingen, eftersom visiterna begränsades och reglerades av sociala koder. Det var inte självklart att man öppnade dörren för besökarna, utan detta förutsatte att det fanns tidigare fungerande och förtroliga relationer eller en person eller familj, via vilken man kunde bekanta sig med nya människor. Ett stort nätverk bestående av vänner upprätthölls med korta slumpmässiga besök och genom att man skickade brev och artiga hälsningar.⁸¹ Man blev alltså inte automatiskt insläppt hos bekanta. Johan Winter skrev förargad i sin dagbok den 25 november 1814 hur Carl Richter (1782–1858) och dennes maka Hedvig von Haartman (1790–1868) inte tagit emot honom.⁸² Orsaken behövde emellertid inte vara så dramatisk. Samma Hedvig von Haartman tog inte emot gäster den 18 november 1814, eftersom hon tänkte tillbringa kvällen hos sin bror, läkaren Carl Daniel Haartman (1792–1877).⁸³

80. Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin*, s. 44–51, 83–86.

81. Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, SSLS 676 (Helsingfors 2005), s. 208–213, 224–226; Vickery, *The Gentleman's Daughter*, s. 203–205.

82. Winters dagbok 25.11.1814, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

83. Winters dagbok 18.11.1814, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

Rykten och skvaller var en viktig del av diskussionskulturen inom societeten. Med hjälp av dem var det möjligt att skaffa sig politiskt och socialt inflytande, påverka relationer till grannarna och gruppkohesionen samt tänja på och pröva de sociala normerna. Med hjälp av rykten byggde man också upp och upprätthöll sitt anseende. Skvaller och skvallrande betraktades som normen, och att stöta på skvaller i samhället och sociala miljöer var vanligt och till och med förväntat.⁸⁴ Samtidigt fungerade skvaller som ett sätt att utbyta information. Skvallret stärkte vänskapsförhållanden och skapade förtroende. Den information man fick kunde också vara användbar: till exempel kunde uppgifter om en viss persons vanor och egenheter utnyttjas för eller emot personen i fråga.⁸⁵

Den begreppsliga skillnaden mellan rykten och skvaller har länge sysselsatt forskarna. Skvallrandet och det skvaller som därigenom produceras kan som enklast definieras som en berättelse om en eller flera personer, som inte är närvarande.⁸⁶ Flera forskare har pekat på en skillnad i omfattning när det gäller skvaller och rykten: skvaller uppstår och upprepas i en liten, begränsad krets, medan ryktet sprider sig i en större omgivning. Därmed har rykten en mer täckande kulturell betydelse än skvallrande och skvaller.⁸⁷ Med skvaller kan man också avse antingen det informationsutbyte som sker i en diskussion eller det informativa innehållet i sig självt, såsom Alexander Cowan som har undersökt skvaller under nya tiden har lyft fram. Skvallrets innehåll kan anknyta till politiska spekulationer, konflikter på orten, information i anslutning till handel eller avsiktlig smutskastning av andra människor.⁸⁸ Att skvallra kunde också ha en positiv och rent underhållande betydelse.⁸⁹

84. Elwin Hofman, 'An obligation of conscience: gossip as social control in an eighteenth-century Flemish town', *European Review of History* 21 (2014:5), s. 653–670. 653–655; Edith B. Gelles, 'Gossip: An Eighteenth-Century Case', *Journal of Social History* 22 (1989:4), s. 667–668.

85. Claire Walker, 'Wispering *Fama*: talk and reputation in early modern society', Heather Kerr et al., *Fama and Her Sisters. Gossip and Rumour in Early Modern Europe* (Turnhout 2015), s. 11–22.

86. Christensson, 'Ryktet går', s. 133–137; Gelles, 'Gossip: An eighteenth-century case', s. 667.

87. Walker, 'Wispering *Fama*', s. 11–20.

88. Alexander Cowan, 'Gossip and street culture in early modern Venice', Riitta Laitinen et al., *Cultural History of Early Modern European Streets* (Boston 2009), s. 121–122.

89. Birgit Tautz, 'Stadtgeschichten: Rumor, gossip, and the making of classical Weimar', *German Studies Review* 36 (2013:3), s. 504; Gelles 'Gossip: An eighteenth-century case', s. 667–668.

I det tidiga 1800-talets Åbo var det vanligt att man skvallrade och spred rykten, precis som i vilket annat stadssamhälle som helst. Ett föremål för ständigt intresse var kriget mot Frankrike, som utspelade sig i början av 1810-talet, och om vilket det spreds rykten och nyheter: ”Jag var hos Lundström, som genom inbrott i Lördags förlorat flera pipor och ett ur. Fransoserna hafva åter utom slaget vid Smolensk förlorat 8,000 man och Bonaparte säges förlorat en arm.”⁹⁰ Kriget berörde naturligtvis Åboborna, och stadsborna törstade efter information, även om den inte alltid överensstämde med verkligheten. Vid sidan om att följa med krigshändelserna och de ryska truppenas framgångsrika framfart var man vid kaffe- och punschborden också på ett mer allmänt plan intresserad av de allierades, särskilt svenskarnas, verksamhet, europeisk storpolitik och Wienkongressen.⁹¹ I den muntliga informationsförmedlingen kring dessa ämnen spelade särskilt mötena inom societetskretsarna en viktig roll. De fria formerna där gav mer rörelseutrymme än de mer officiella sammanhangen.

Det rykte utspriddes att Ludvig 18. skulle vara död i Frankrike, han som kan äta så raskt, och, för att icke besvära sin feta kropp, vanl. sitter utan byxor.

På aftonen tillkom Schroeder ifrån Calonius, som berättat en under congressen i Wien påfunnen anecdot om der församlade regenter, hvilken kejsarn af Ryssland dansar för alla, k. af Preussen talar för alla, k. af Saxen tiger för alla, k. af Danmark dricker för alla, k. af Wartenberg såfver för alla och k. af Österrike betalar för alla.⁹²

Vid sidan om utrikespolitiska händelser talades ofta om kungligheter och andra betydande personer. Johan Winter nedtecknade flera rykten i sin dagbok, vilka var knutna till kungligheter i Europa, höga finländska ämbetsmän i Åbo samt personer som var kända i staden. I sina anteckningar följde Winter till exempel med vad som hände i greve Gustaf Mauritz Armfelts (1757–1814) familj.⁹³ Winter använde sällan orden rykte eller skvaller, utan oftare ord som ”säges” eller ”påstås”. Det var alltså klart för Winter – och sannolikt för en större societetskrets – att det fanns en möjlighet att informationen var felaktig, överdriven eller lögnaktig. Man kunde alltså också filtrera och sila information.

90. Winters dagbok 1.12.1812, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

91. Winters dagbok 15.1.1813, 24.4.1814, 7.3.1815 och 18.4.1815, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

92. Winters dagbok 30.11.1815, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

93. Winters dagbok 10.2.1813, 14.6.1814, 9.9.1814, 22.1.1818, 26.2.1818 och 1.3.1818, J. P. Winters arkiv, RA, Helsingfors.

Jacob Christensson, som studerat rykten i Sverige i slutet av 1700-talet, anser att människorna var medvetna om att man inte kunde lita på all information, trots att den kanske hade kommit från en pålitlig källa. Skvaller var nämligen fortfarande så vanligt i 1700-talets samhälle, att det var omöjligt att undvika det. Ur myndigheternas och de allmänna sedernas och brukens perspektiv förhöll man sig motvilligt till skvaller, och det kopplades ihop med negativa begrepp som förtal och förolämpning. Trots det ägnade man sig åt skvaller inom alla sociala skikt i samhället, från hovet till tjänstefolk, från universitetet till köpmän och från journalister till barberare. Kvinnor skvallrade på samma sätt som män, eftersom skvaller var ett sätt att tillägna sig och använda information.⁹⁴ Kvinnor och män deltog båda aktivt i sällskapslivet, där rykten och skvaller florerade. Samtidigt var informationsförmedlingen också förknippad med ett ansvar för hurdan information man förmedlade och hur man förmedlade den. Om man så önskade kunde skvaller användas för att skada andra.

Under senare tid har man inom forskningen i stället för ensidig överföring av information lyft fram hur informationen rör sig med hjälp av kretsar och nätverk. På så vis ses spridningen av information som en kommunikation som människor har möjlighet att delta i och att påverka, inte endast ta emot eller överföra.⁹⁵ Således är rykten och skvaller, eller överlag allt sådant som kommit upp i en diskussion, inte bara komprimerad information som överförs från en person till en annan. Det handlar om en mångfacetterad kommunikation, som skapades på nytt varje gång. Därmed var informationsförmedlingen beroende av de personer som deltog i den, av miljö och hierarkier samt av samhälleliga och sociala maktstrukturer.

Besökskulturen spelade alltså en central roll i ståndspersonernas informationsförmedling. Den var en upprepad och regelbunden verksamhet, som berörde alla ståndspersoner i staden. Besöken och ståndspersonernas hem fungerade som landsvägskorsningar, där det samlades information från olika källor som efter mötet fördes vidare. Syftet med diskussionen var inte enbart att förmedla information, utan den skapade också social samhörighet. Samtidigt låg hemmet mellan det offentliga och det privata. Man förbättrade de sociala utrymmena

94. Christensson, 'Ryktet går', s. 137–147.

95. Ahokas & Räisänen-Schröder, 'Papisto ja hyödyllinen tieto 1700-luvun Ruotsissa', s. 14.

och inredningen i bostadshuset, vilket understryker betydelsen av umgänge i ståndspersonernas liv. Hemmets dörrar stod öppna för societetskretsarna, men vid behov kunde man också värna om det privata. Intresset för information, nyheter och skvaller var emellertid så starkt att högreståndshemmets dörrar i allmänhet alltid stod öppna för flitiga besökare och informationsförmedlare.

Slutsatser

Nätverket för informationsförmedling i det tidiga 1800-talets Åbo var mycket mångdimensionella. De konstruerades med hjälp av olika knutpunkter, men ingen knutpunkt var i sig själv nog eller kunde ersätta en annan. Ståndspersonerna i staden behövde för sin informationsförmedling olika slags rum och mötesplatser, där informationen förmedlades, producerades och utbyttes. Sådana platser som möjliggjorde muntlig informationsförmedling var till exempel de rum som behandlats i den här uppsatsen: boklådan vid bron, herrklubben på Societetshuset och högreståndshemmen. I de valda exemplen handlade det i första hand om organisering av muntlig informationsförmedling, även om den aldrig var helt separat från den skriftliga kulturen i samtiden. I många fall stödde den skriftliga kulturen det muntliga informationsutbytet.

Alla tre knutpunkter spelade en viktig roll i den interna informationsförmedlingen i staden. De fungerade som korsningar i informationsförmedlingen och som mötesplatser för de stadsbor som använde sig av informationen. Samtidigt hade alla de tre knutpunkterna olika informationsintressen. Den information som utbyttes i boklådan vid bron var knuten till konsumtion av varor och tjänster samt boende: det handlade med andra ord om information som var nära kopplad till människornas personliga vardag. Det handlade i första hand om att förmedla immateriella och materiella förnödenheter, men det vore märkligt om platsen inte samtidigt erbjöd ett forum för all slags informationsförmedling som berörde stadsborna. I herrklubben var temana troligen knutna mer till ståndspersonernas arbete, politik och samhällsfrågor. Centralt var att medlemmarna i klubben var män som tillhörde samma socialgrupp. Besökskulturen i högreståndshemmen erbjöd å sin sida möjlighet till ett mer omfattande utbyte av nyheter och skvaller, vilket bidrog till att stärka banden inom societetskretsarna. Ståndspersonernas visiter hemma hos varandra fungerade som ett

nervnätverk, där informationen snabbt rörde sig under dagen, i takt med att man avlade besök. I jämförelse med klubben var besöken mer informella och mindre exklusiva till sin karaktär.

De tre knutpunkter som har behandlats i den här uppsatsen skiljer sig också från varandra när det gäller informationens och rummets tillgänglighet. Herrklubben var den mest slutna av dem, eftersom man måste vara medlem för att få delta. Medlemskapet var avgiftsbelagt och förbehållet män. Deltagandet reglerades även av ett visst socialt normverk, utifrån vilket var och en visste hur han skulle agera. Motsvarande normer styrde också besökskulturen, trots att också kvinnliga personer i hög grad deltog i den. Dörrarna till ståndspersonernas hem stod i allmänhet öppna, men inte alltid. Det behövdes ingen inbjudan för att göra ett vardagligt besök, men vem som helst var inte alltid välkommen. Gästen måste tillhöra gruppen och vara socialt godkänd, eller åtminstone känna någon som kunde öppna dörrarna till societetslivet. Vem som helst kunde emellertid i princip besöka bokhandeln, lämna och ta emot meddelanden eller ta del av de senaste nyheterna. Av annonserna i dagstidningarna framgår emellertid att den som annonserade vanligen var en ståndsperson i staden.

Informationsförmedlingen under det tidiga 1800-talet satte ståndspersonerna i rörelse. Den fick kvinnliga och manliga stånds personer, såväl unga som gamla, att besöka varandra, bygga faciliteter och skapa platser som underlättade informationsförmedlingen. Att förmedla information var naturligtvis inte det enda syftet med besöken, utan stånds personerna var också intresserade av att umgås, dansa och ta del av materiella njutningar. På många ställen förenades de olika intressena, men det var inte det enda sättet att förmedla, utbyta och producera information. Med tanke på helhetsbilden spelade det nätverk som skapades kring olika knutpunkter en viktig roll. Nätverkets olika delar uppfyllde olika syften och betjänade 1800-talets stånds personer under en tid när medlen för modern informationsförmedling just hade börjat utvecklas.